

SZÉNÁSI FERENC

Matthias Reibel igaz története

1.

Nem, kedves magyarországi rokonaim; kedvenc Seppi bácsitok hátrahagyott börtönnaplójáról én nem fogok rosszat mondani. Őriztétek csak áhítattal a jó öreg embervadász vérfoltos emlékét. És rám zúdított, szép-lelkű kommentárokat sem fogom vitatni. Szóban talán könnyen ki is kerekíteném a kegyes hazugságot, a levélpapíron azonban már az első álszent betű táncolni kezdene szemem előtt. Az egyenes beszéd talán jobban viseli majd az álarcot: le kell írnom előbb, amit őszintén gondolok. Magamnak. Kirekesztve a külvilágot, mellőzve a tapintatot. Hasonló helyzetet keresek tehát: én is cellamagányt képezek magam köré, és én is naplófélet írok. Ezt, amelybe most belefogtam. Aztán jöhet a jószágos képmutatás, jöhet az álca, a levél.

A két kivégzés miatt, mely az iromány gazdája lelkén szárad, előítéletemet nehéz lesz kikapcsolnom. Különösen így, hogy szavaim kizárólag önmagamnak szólnak, vagyis szabadjára engedhetem gondolataimat. Lám, a külvilág kizárása is rejthet kelepécét. Tárnyilagos és tisztességes alapállást keresek tehát. Megpróbálom átélni Joseph Klein szorongatott helyzetét. Ártatlansága mélységes hitéből bizonyára alapos megoldozással próbálták őt kimozdítani, s ki tudja, milyen lelkiállapotban foghatott íráshoz. Ellenszenvenmet tehát kötelező együttérzéssel fogom kioltani. Így a korrektség megnyugtató tudatával olvashatok.

2.

Papír és toll. Magányos cellában kivételes ajándék. Különösen annak, aki gyakori használójuk. Tudják ezt azok is, akik a viaszos fedelű, légyiszkos mappát ma reggel hozzám küldték. Remélnék tőle valamit. (Igaz-e, uraim?)

Írjam le talán ki tudja hányadszor, amit már ki tudja hányszor leírtam? Más helyzet, más végeredmény? Igen, bosszúéhes fogva tartóim alighanem erre számítanak. Aki kihallgatáson, felszólításra ír, az vallatójához, ellenségéhez beszél. Aki az írással magányát űzi el, az társat keres, bizalmas barátot. Ellenségének hazudhat a fogoly, bizalmasának nem fog. (Ugye így gondolkodnak, uraim?)

Persze közömbös dolgokról is írhatok. Számolhatom a napokat, falba vésett rovátkák helyett naplóval mérhetem az időt, följegyezhetem, mit ettem, miféle zajokat

hallottam, fáztam-e vagy melegem volt, békén hagytak-e vagy századszor is kihallgatásra hurcoltak. Kezdetben bizonyára minden gyanakvó rab így tesz, hisz ez is segít rajta, ezzel is valamiféle rendet tart, időben és gondolkodásban is. Ám egyre jobban csábítani kezdi a fehér lap. Ha telik-múlik az idő és zavartalanul írogathat, ha hosszú ideig senki sem olvassa, senki sem ellenőrzi börtönnaplóját, gyanakvása alábbhagy, óvatossága lankad, s elejt egy-egy árulkodó szót, leír egy-egy titkolni való mondatot, míg végül észrevétlen belesétál a csapdába, és bizalmasan önmaga ellen vall.

De hát nekem nincs mit vallanom (ne reménykedjenek, uraim), belőlem nem bukkannak ki árulkodó szavak, titkolni való mondatok. Én igazán túlléphetek a közömbös dolgokon. A legféltettebb gondolatom sem tartozhat a vádhoz, olvashatja bárki. Írhatok, ahogyan jólesik.

Csakhogy szorgos behódolókra bízam-e féltett gondolataimat? Emlékeimet, vágyaimat? Családomnak szóló szavaimat? Borítójának légyiszkos ígéri a fehér papír is: piszkos körmű, szennyes akaratu kíváncsiskodókhoz juthat vissza. Ha rájuk gondolok, abban sem lehetek már biztos, hogy amit leírok, valóban nem fordítható ellenem. Egy mosdatlan észjárású bérolvasó nem a tényeket fürkészi majd benne, hanem személyes gyengémre vadászik, azt lesi, hogy hogyan kezdhetné ki ártatlanságom szilárd rendszerét. Sőt, megvallott kötelességeimmel talán máris ütőkártyát adtam a kezébe. Úgy látszik, mégiscsak hibás a kiindulópontom. Amit eddig írtam, csak odáig maradhat meg, hogy „Írhatok, ahogyan jólesik”. Azt, ami utána következik, mai bejegyzésem végén ki kell majd tépnem a naplóból.

Más magatartást kell tehát választanom. Példának tekinthetném talán azt a híres író – már nem emlékszem, ki volt –, aki azt állította, hogy ő ellenséges olvasónak ír. Talán elhíhetem neki, hogy mégsem kell ágos-toni vagy rousseau-i nyitott lélek a tollforgatáshoz. Lehet rideg vagy kihívó társalgást is folytatni. Kevésre becsülni, idegenként kezelni, messze lökni, akihez szó-lunk. Írjak tehát ellenséges olvasónak én is? Ilyet, ahol most vagyok, bőséggel találhatok. Ellenséget bizonyosan, de olvasóra is jó okkal számíthatok.

Lássuk tehát. Tegyük fel, hogy írás közben minden szavamot alaposan mérlegre teszem és ellenségesre formá-lom. Más szóval magamnak gondolkodom, de másoknak írok. Rendben van. De akkor miben különbözik majd írá-som attól, amit vádlóim felszólítására körmölök? Lehetséges volna, hogy ördögibb a terv, mint elsőre gon-doltam? Ha a pillanatnyi szabadság tudatával használom a tollat, a legártatlanabb szóval is árthatok magamnak; ha arra figyelek, hogy kik olvashatják, amit leírtam, állandó kihallgatáson vagyok. Valóban csapdahelyzet. Nem marad

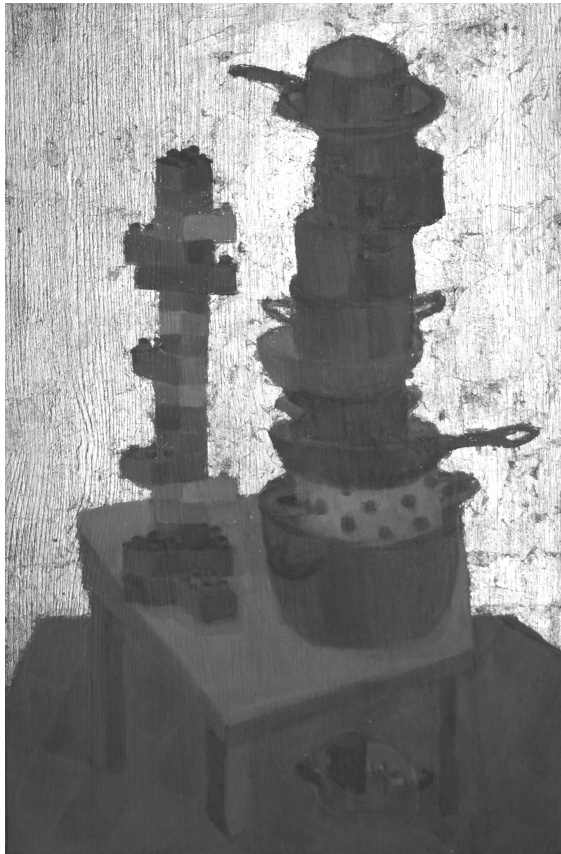
más, mint a szabadság csalóka pillanatait a fogság józan tudatával váltogatni: írni és tépni, írni és tépni...

Mégis..., nem írhatnék-e olyasmit, ami egyenesen belőlem jön, s ugyanakkor fogva tartóim orra alá is odatolhatom? Olyasmit, ami elgondolkodtatja őket. Nem, nem bölcséleti traktátust és nem is vitairatot, inkább afféle példázatot. A történet mindig többet mond. Nem írhatnám-e le mégiscsak azt, amit már ki tudja, hányszor leírtam, csak most új megközelítéssel? Egy apró részletet állítva középpontba, amellyel látszólag vallok, mégis inkább én kérek számon? Ezzel belelépek ugyan a csapdába, ám sértetlenül ki is sétálok belőle. S meglehetősen az esik majd foglyul, aki a csapdát állította és nyomomban jár. Igen, ez látszik legalkalmasabbnak. Legyen hát. (És olvassák bátran, uraim!)

Mi más lehetne a példázat, mint a harmadik szökevény esete. Százszor több tanulságot kínál, mint a tragikus sorsú másik kettőé. Az ő tragédiájukért most a vae victis logikájával engem akarnak elítélni, holott azzal, hogy továbbítottam a tűzparancsot, én is csak szem vagyok a láncban, mint a halálos lövést leadó, ártatlan kivégző osztagosok. És próbált volna csak másképp tenni a helyemben az, aki most vádol! Lelkiismeretem éppen azért nyugodt, mert amikor valóban dönthettem, amikor a parancs buzgó követésétől az észrevétlen szabotázsra nyílt mozgásterem, vállaltam a kockázatot. Az a harmadik életben maradt. Matthias Reibelt, akit nekem kellett volna elfognom, én futni hagytam. A vállatlapokon ennyit mondtam el, mert oda csak ennyi tartozott (az önök szemében, ugyebár, ez enyhítő körülmény, uraim). Kétszólamú naplóm számára azonban akad itt egy igencsak fontos epizód. Főszereplője is új: Matthias Reibel kardos felesége, az a naivul elszánt, gyermeki hitben élő asszony, aki harciasan vágta a szemembe: „Még ha tudnám is, hol bujkál, csak nem gondolja, hogy elárulom?”

Ó, angyali ártatlanság! Öntudatos szembeszegülése annyira abszurd volt, hogy sokáig nem is értettem, miért nem nevettem szánakozón a képébe. Egy emberi terem-

mény, aki a háború kellős közepén tudomást sem vesz a Gestapóról! Képtelen göggyében azt hiszi, hogy elhallgathatja, amit csak tőle tudhat meg a Birodalom! (Kacagjanak helyettem is, uraim, önök is jól ismerik a módszertant.) Egy ideig tágra nyílt szemmel, meghökkenve álltam előtte, nem jöttek a számra szavak, elakadtak a gondolataim, még azt a kérdést sem tudtam föltenni magamnak, hogy honnan veszi

Edényes, legós

a bátorságot ez a cingár kis asszony. Végül valami olyasmit dünnyögtem, hogy „Persze, persze”, aztán méltatlankodó fejcsoválással ott hagytam. Kötelességből még napokig visszajártam hozzá, de csak jóval később értettem meg, hogy nem valamiféle hetyke hősködésként mondatta vele, amit mondott. Pár hónappal később jöttem erre rá, akkor, amikor az én áldott jó, öreg tantim rákiáltott az udvarukba rontó, géppisztolyos orosz katonára, hogy csukja be maga mögött a kertkaput. Igen, Frau Reibel is pontosan így viselkedett: iratlan, örök emberi rendet óvott. A kertkapunak csukva kell állnia, az asszony nem árulhatja el urát. Nem a Gestapóról, magáról a háborúról nem vett tudomást. A háború vétkes rendtelenség, amit nem lehet elfogadni.

Erről kellene most írnom (erről kellene beszélgetnünk, uraim). Nagy-nagy megértéssel, ám tisztán és világosan el kellene mondanom, hogy szép, szép ez a tiszta szívű naivitás; tollforgató emberként, mondjuk egy napilap-tárcában magam is lírai hangú történetet kerekítenék belőle, ám életelvénynek legföljebb az ifjúsági irodalomba utalhatom. Mert felnőtt fejjel már tudnunk kell, hogy a test gyöngye, a lélek esendő: bármekkora volt az az elszánás, hatékony biztatásra bizony Reibelné nyelve is megoldódott volna. Tantim és Frau Reibel megmosolyogató kitartással hitték, hogy dacolhatnak azzal, ami iratlan szabályainkba ütökzik. Hogy szorult helyzetben is követhetik e szabályokat. Nem ismerték a világot, és nem ismerték benne önmagukat sem. Nem tudták, hogy ha úgy adódik, ők is sietve kiadnak bármilyen parancsot. Mit ér hát az ilyen hit? Érzelmős tárcát lehet ugyan írni, de mégiscsak ez a legfontosabb kérdés. És nem térhetünk ki a válasz elől: a felnőtt lét azt kíván-

ja tőlünk, hogy korlátainkkal tisztában legyünk. Önáltás nélkül fölkészüljünk arra, amit ránk kényszeríthet a sors, ránk erőszakolhat a történelem. S aztán, ha elmúltak a bajok, bölcs megértéssel és tiszta lelkiismerettel élhessük hétköznapjainkat. Micsoda képtelenség, hogy tőlem most épp e naiv hitet követelnék! Utólag. Még-hozzá olyanok, akik könnyűszerrel átgázoltak rajta. Ám szeretnek ítélkezni a nevében. Jogrendet építenek rá. Képmutatón számon kérik, cinikusan eszköznek használják, hogy tisztára mossák vele bosszújukat. Azt kérdezik tőlem: miért nem én vonultam a katonaszökevények helyett a halálba...?

3.

Olvassam-e tovább? Bősséggel árad még, sok-sok füzetlapon át. És lám, Seppi bácsi a „példázat” előtti, töprengő lapokat is meghagyta, nem követte a maga „írni és tépni” elvét. Talán túlságosan beleszeretett kéziratába, egyetlen tollvonását is sajnálta megsemmisíteni.

Lehet, hogy kíváncsiságból tovább olvasom, de valójában nekem bőven elég ennyi. Elég ahhoz, hogy az én derék, háborús bűnös bácsikám végképp lelepleződjön előttem. Mert Matthias Reibelt ő bizony elfogta. Nagy odaadással, buzgón, szemernyit sem tétovázva. Szabotázs? Ugyan! Meg akart ő felelni annak a parancsnak! Lélekemelő példázatában pedig nem számolt azzal a kockázatos mellékkörülménnyel, hogy Reibel nemcsak késlekedő cipész volt, hanem nagy mesélő is, történetét mások is ismerhetik, sokszor talán éppen azért késett a munkával, hogy ott foghassa a cipő gazdáját, és háborús élményeivel traktálja. Nem lehet kétséges, hogy az ő históriáját hallottam most vissza, a név is és a kulcjelenet is egyezik. Csakhogy...

Csakhogy az én jótét lélek bácsikám alaposan megsépítette a valóságot. A besorozott, bujkáló Reibelt ő hamarosan elfogta, s nem rajta múlt, hogy az élni akaró suszterember nemcsak a biztos halált ígérő fronttól, hanem a még biztosabb halált hirdető statáriumtól is megmenekült. Amikor a fogolyszállító teherautó egy erdő szélén haladt el, mesélte nekem Reibel, ő vakmerően leugrott a platóról, és az esést kisebb sérülésekkel megúszva bevette magát a sűrűbe, s ellillant az embervadász járőr csapat elől. Igen, Joseph Klein elől. A dühöngő Joseph Klein elől, aki aztán kitartóan kereste még otthonában is, szüntelenül zaklatta és fenyegette a feleségét.

Együttérés? Érdemtelenre pazaroltam. Hisz még a napló nagy moralizálása, a naiv hit és a „felnőtt lét” erkölcsstana is árulkodik: a megkapó fejtegetéssel Joseph Klein a maga büntudatát gyomlálgatja, s gyöngé testről és

esendő lélekről gyónva, a maga újabb megalkuvását készíti elő. Önigazoló irományát mégsem olvasom tovább.

4.

Kedveseim!

Ha ezt a börtönnaplót halálom után megtaláljátok, rejtsetek el magatok is, és majd csak jobb időkben vegyétek elő. Nem szóltam róla senkinek, nehogy bajba keverjek bárkit is. Egyszer még, tudom, rehabilitálnak, s akkor mindenkinek megmutathatjátok. Egyvalaki kivételével. Wernernek sohase adjátok kezébe. Ne is említsétek neki, sem levélben, sem szóban, ha hazalátogat. A síron túlról elárulhatom: ő az új hatalom első besúgója közé tartozott. Buzgó volt és odaadó. Hogy hűségét bizonyítsa, engem, saját nagybátyját is sietett följelenteni.

Éljetek boldogan, és őrizzétek meg ártatlan emlékemet!

Joseph

5.

Kedves Távoli Rokonaim!

Köszönöm a fénymásolt küldeményt, Seppi bácsi börtönnaplóját. Érveitek egyik fele ugyan túlzás („te jobban meg tudod ítélni, hozzá hasonlóan tollforgató vagy”), másik fele azonban nagyon is helytálló („no meg nálatok az újabb kori ügynökök sem maradtak titokban”).

Nos, én úgy látom, hogy a napló híven tükrözi egy börtönbe zárt és szorongatott ember világát. És azt is elismeréssel állapíthatom meg, hogy a sanyarú helyzet a mi Seppi bácsinkból a legjobbat hozta elő. Tiszta fejjel gondolkodott, és meggyőzően fejezte ki gondolatait. Naplójának az a része pedig, amelyben az íratlan emberi normákról és a beléjük vetett ösztönös hitről ír, mindannyiunk számára tanulságos lehet. Egészen addig magaménak érzem szavait, ameddig ti. Mert kiigazításokkal mélységesen egyetértetek: igen, a Gestapóról, a gestapókról tudnunk kell, de amíg ránk nem zúdul az erőszak – helyesen mondjátok –, addig a bennünk élő rendet kell követnünk. Egy ideig, az első súlyos eszmélésig, valameddig – osztom véleményeteket – mind-együnknek hinnie kell, hogy üldözött hitvesét el tudja rejteni. A „nevetséges hittelt kitartani” és a „túl korán földadni” között pedig – igazatok van – meg kell találnunk a kívánatos határt, mert máskülönben – nagyon szépen mondjátok – kertkapunk örökké fölszakítva áll, be sem kell rajta rontani. Elegendő besétálni rajta.

Szeretettel,

Werner

München, 1997. február 4.